

O‘Z DAVRIDA XONDAN KEYIN TURGAN SHAXS

ЧЕЛОВЕК, КОТОРЫЙ СТОЯЛ ПОСЛЕ ХОНА В СВОЮ ЭПОХУ

THE PERSON WHO RANKED AFTER THE KHAN IN HIS TIME

Baxtiyor Rejaveliyevich Xalmuratov

*Namangan davlat universiteti dotsenti,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
+998 97 255 01 24*

E:mail. baxtiyor_m@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.16919561>

Annotatsiya

Ushbu maqolada O'rta Osiyo xonliklari, sovet davri va mustaqillik yillarida muhim kasblardan biri bo'lgan miroblik haqida so'z boradi. Maqolada muallif asosiy e'tiborni "mirob" so'zi, uning etimologiyasi, ushbu kasbga oid sir-asrorlar, XIX–XXI asrlarda O'zbekistonda miroblar faoliyatida yuz bergan o'zgarishlarga qaratgan.

Kalit so'z va iboralar:

O'rta Osiyo, Farg'ona vodiysi, sug'orish tizimi, o'zbek xalqi, mirob, suv resurslari, xonliklar davri, sovet davri, mustaqillik yillari, dehqonchilik, ekologik muammolar.

Аннотация

В данной статье рассказывается о мираб, который был одной из важных профессий в среднеазиатских ханствах, в советское время и в годы независимости. В статье автор остановился на слове «мироб», его этимологии, тайнах, связанных с этой профессией, изменениях, произошедших в деятельности мирабов в Узбекистане в XIX–XXI веках.

Ключевые слова и фразы:

Средняя Азия, Ферганская долина, ирригационная система, узбекский народ, мираб, водные ресурсы, ханский период, советский период, годы независимости, земледелие, экологические проблемы.

Annotation

This article discusses the mirab profession, one of the important professions in the Central Asian khanates, the Soviet era, and the years of independence. In the article, the author focuses on the word "mirab", its etymology, the secrets of this profession, and the changes that occurred in the activities of mirabs in Uzbekistan in the 19th–21st centuries.

Keywords and phrases:

Central Asia, Fergana Valley, irrigation system, Uzbek people, mirab, water resources, khanate period, Soviet period, years of independence, agriculture, environmental problems.

Ma'lumi, kishilik jamiyati rivojlanishida suv eng zaruriy ehtiyoj manbai sifatida qadrlanib kelingan. Xalqimizda "Suv yo'q joyda – hayot bo'lmaydi" degan fikr bejizga aytilmagan. Bu ayniqsa, O'rta Osiyo, xususan, Farg'ona vodiysining lalmikor sug'orishga asoslangan hududlarida eng asosiy o'rinlardan birini egallab kelgan. Ota-bobolarimiz qadimdan dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullanib kelganligi uchun butun yil davomida yomg'ir yog'ishini intiqlik bilan kutganlar. Ushbu hududlarda yashagan xalqlar bahorning dastlabki kunlaridan boshlab yomg'ir yog'ishini orziqib kutganlar, suvga sig'inib, uni muqaddaslashtirganlar va uni isrof qilmaslik uchun harakat qilganlar.

Tarixdan ma'lumki, asosan, dehqonchilik zaminida insoniyat sivilizatsiyasi-ning qadimgi markazlari paydo bo'lgan va rivojlangan. Bu borada qadimgi Sharqda dehqonchilik madaniyatining shakllanishi va rivojlanishi sug'orma dehqonchilikka asoslangan. Shuning uchun mintaqada qadim davrlardan sug'orma dehqonchilik asosiy xo'jalik mashg'ulotlaridan biri hisoblangan. Buni yurtimiz tarixiga oid ilk yozma manbalar va arxeologik materiallar ham tasdiqlaydi [1, 26].

O'rta Osiyo zaminida an'anaviy sug'orma dehqonchilikning rivojlanish jarayonida boy tajriba jamg'arilishi bilan birga ayrim vaziyatlarda qator muammolar va qiyinchiliklarni ham yuzaga keltirgan. O'z navbatida, ushbu muammolarning aksariyati huquqiy masalalarga borib taqalgan. Chunki, ekinzorlari va dalalari yonma-yon bo'lgan va bir ariq yoki daryodan suv ichadigan dehqonlar vaqti kelib o'zaro munosabatlar doirasiga kirishi aniq bo'lgan holatdir. Ana shunda ular ko'pchilikning manfaatlariga taalluqli masalalarni birgalashib hal etganlar. Tarixdan ma'lumki, mazkur masalalar bilan bog'liq turli tortishuvlar va bahslar ayrim hollarda ko'ngilsiz voqealarga ham olib kelgan [2, 14–15].

Suvni to'g'ri taqsimlash hamisha dolzarb vazifa bo'lib kelgan. Ushbu jarayonda miroblarning o'rnini katta bo'lib, ular o'zlariga tegishli bo'lgan hududlardagi suv obyektlari nazoratini olib borganlar. Masalan, Buxoro va Qo'qon xonliklarida ariqlarni tozalash hamda suvdan foydalanish tartiblarini nazorat qilib turuvchi miroblar, ariqaminlar va bosh miroblar mavjud bo'lgan bo'lsa, Xiva xonligida esa mirob eng yuqori lavozimlardan biri bo'lib, obro' bo'yicha xondan keyingi o'rinda turganligi uchun xalq orasida alohida hurmat-e'tiborga ega bo'lgan [3, 17].

Bizning maqolamiz obyekti bo'lgan mirob atamasi forsha so'zdan olingan bo'lib, "amir" – hukmron, boshqaruvchi degan ma'noni anglatadi. Ba'zi bir manbalarda sug'orish va suv ta'minoti bo'yicha nozir, sug'orish ishlarini yurituvchi, sug'orish tarmoqlarini nazorat qiluvchi shaxs sifatida qayd etilgan [4, 600].

Hozirgi vaqtda "mirob" sug'orish uchun suvni boshqaruvchi (nazoratchi) hisoblanadi. Mirob joylardagi qishloqlarni suv bilan ta'minlaydigan alohida kanallarga egalik qilgan. O'z navbatida, o'sha qishloqlarda mirobcha (kichik mirob) va palmirob (chegaralovchi mirob) kabi mirobdan keyingi o'rinda turuvchi lavozimlar ham bo'lgan.

Qadimda O'rta Osiyo hududlarida miroblarga juda katta vakolatlar berilib, ular hukmdorning ishongan shaxslaridan biri bo'lgan. Miroblarning ruxsatisiz daryolar o'zanini yoki suv oqimini, jamoatchilik fikrini inobatga olmay o'zgartirish mumkin bo'lmagan. Mashhur tarixchi Yusuf Tavasiniyning XII asrda yozilgan "Dono fikrlar xazinasi" kitobida yozilishicha, mashhur so'fiy Ahmad Yassaviyning tarjimai holi bilan bog'liq ayanchli voqea yuz bergan. Suv nozirlari Ahmad Yassaviyning 15 yoshli o'g'lini to'g'onni beruxsat ochib, o'z yeriga ariqdan suv olib kelganligi uchun boshini tanasidan judo qiladilar. Ushbu holni so'fizm yo'nalishlaridan birining asoschisi matonat bilan qabul qilgan va suv buyuk kishining avlodi bo'ladimi yoki boshqa odam bo'ladimi bir kishining mulki bo'lib qolmay, balki butun xalqning boyligi ekanligidan kelib chiqib, jamoatchilikning bunday qattiq qaroriga qarshilik qilmagan [5, 138].

Axborotchilarning fikricha, suv odamlarni birlashtiruvchi vosita hisoblanadi. Ilgari mahallalarda ariqqa suv kelsa, hech kim beso‘roq o‘z uyiga ochmagan. Har bir mirobning qo‘lida kaltak bo‘lib, u bilan suvning sathi o‘lchangan, ba’zi paytlarda esa kaltak suvni to‘sovchi vosita sifatida ham ishlatilgan.

Ilgari, aniqrog‘i XX asrning 50–70 yillarida agar suv kam bo‘lib, qurg‘oqchilik bo‘lsa, odamlar bunga qarshi turli xil urf-odat va marosimlarni o‘tkazganlar. Masalan, Namangan viloyati To‘raqo‘rg‘on tumani Kuymozor qishlog‘iga chiqib, o‘sha yerdagi qabriston atrofiga to‘planib, qurbonlik qilishgan. Qurbonlik uchun asosan, mol so‘yilgan [6, 1].

O‘zbekistonda tabiiy-geografik sharoit turlicha bo‘lishi tufayli xilma-xil sun‘iy sug‘orish usullaridan foydalanilgan. Soy oqavasi, havza va hovuzlarda suv to‘plash, chig‘iriqlar yordamida chuqurdan suv chiqarish, kanal va ariqlar qazish orqali suv chiqarish qadimdan saqlanib qolgan. Masalan, Farg‘ona vodiysida qadimdan murakkab sun‘iy sug‘orish usullari keng tarqalganligi, irrigatsiya ishlarining taraqqiy etganligi hamda miroblar mahoratiga Rossiya imperiyasi tadqiqotchilari A. Middendorf hamda V. I. Kushelevskiylar yuqori baho berganlar [7, 102].

Mahalliy aholi suv taqsimlovchi inshootni “shovva” deb atalib, uning bunday nomlanishiga suvning yuqoridan pastga shovullab tushishi sabab bo‘lgan.

Axborotchilarning ta’kidlashicha, miroblik eng savobli kasblardan biri bo‘lib, u doimo diqqat e’tiborni talab qilgan. Uning ustiga kasbning aniq bir ish vaqti bo‘lmagan. Mirob uchun eng qiyin vaziyat – bu suvning yo‘qligi yoki kamligidir [8, 2]. Axborotchilarning qayd etishicha, miroblik kasbining eng muhim jihati suvni qaysi tarafga yurishini bilish muhim. Bundan tashqari, har bir mirob hududning relyefi va uklonni yaxshi bilishi kerak. Miroblikka tanlashda shaxsning yurish, turishi, odamlarni eshitish qobiliyati, sabrli bo‘lishi va muomalasiga katta e’tibor berilgan. Shuningdek, har bir mirob suvni isrof qilmasligi shart bo‘lgan. Agar shunday holat sodir bo‘ladigan bo‘lsa, miroblar o‘z ustozlari va mahalliy rahbarlar tomonidan qattiq jazolangan. O‘z o‘rnida boboning ma’lumotlariga ko‘ra, miroblarning piri Hazrat Ali bo‘lgan. Rivoyatlarga ko‘ra, Hazrat Ali besh panjasi bilan yer yuziga suv chiqargan [9, 3].

Boshqa kasblarda bo‘lgani kabi miroblikning o‘ziga xos sirlari bo‘lib, ular quyidagilardan iborat bo‘lgan: ishni puxta qilish, suvni to‘g‘ri taqsimlash, ya’ni ariq hajmiga qarab, kanal yoki ariqlar tepasida hech qachon spirtli ichimliklar ichmaslik, ish qurollarini va o‘ziga tegishli suv obyekti bo‘ylarini doimo toza saqlash, suvning tezligi va hajmini to‘g‘ri baholay bilish [10, 4].

Miroblarga sovet davrida katta vakolatlar berilgan. Masalan, suv tanqis bo‘lgan paytlarda ularga suvni to‘g‘ri taqsimlashda yuqoridan bosim o‘tkazilmagan. Agar shunday holat ro‘y bersa, suv hech kimga berilmagan. Chora sifatida suvni qurib qolgan ariqlarga baliqlar va boshqa suv organizmlari yashab qolishlari uchun ochib yuborilgan [11, 5].

Axborotchilarning ta’kidlashicha, sovet davrida miroblarni ish haqi yuqori bo‘lmagan. Shuning uchun miroblar orasida ishdan bo‘yin tovlash holatlari tez-tez sodir bo‘lib turgan. Sovet davrida har bir mirobning alohida sumkasi bo‘lib, u “korzinka” deb atalgan. Korzinkada doimo pichoq, non, tuz, qalampir, piyoz,

termosda choy bo'lgan. Chunki, u davrda miroblar uchun alohida ovqatlanish punktlari bo'lmaganligi uchun miroblar shunday qilishga majbur bo'lgan. Kanallarga qaraydigan miroblar "tuman miroblari", ariqlarga qaraydiganlarni esa "gidrotexniklar" deb atalgan [12, 9].

Mustaqillik yillarida qishloq xo'jaligida amalga oshirilgan islohotlar natijasida miroblik sohasida ham quyidagi o'zgarishlar sodir bo'ldi: 1992-yildan boshlab Prezident Qarori bilan mustaqillik bayrami va Navro'z bayramlari arafasida 1 oklad, ya'ni eng kam ish haqi miqdorida ustama belgilandi. Hozirgi kunda miroblarning oyligi 1.200.000 – 1.400.000 so'mni tashkil etmoqda, Har bir kanal yoki ariqqa suv o'lgach qurildi, har bir kanal yoki ariqlar bo'yida "Miroblar uyi" qurildi, Ish o'rinlari ko'paydi. Bunga sovet davridagi kolxoz yoki sovxozlarning tugatilib, ularning o'rnida fermer xo'jaliklar tashkil etilganligi sabab bo'ldi. Ovqatlanish punktlari tashkil etildi. Hozir mirob degan atama muomaladan chiqib ketmoqda. U "suv nazoratchisi" deb atalmoqda [13. 19].

Namangan viloyati To'raqo'rg'on va Farg'ona viloyati Dang'ara tumanlari hududlarida olib borilgan etnografik ekspeditsiyalar davomida keksa va tajribali miroblar mazkur kasbni yanada rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalarni berib o'tishdi: kasb-hunar kollejlari va miroblik bo'yicha mutaxassislik yo'nalishlarini ochish, miroblarning ish haqini yanada oshirish, yoshlarni suvga bo'lgan munosabatini tubdan o'zgartirish, rahbarlarning miroblarga bo'lgan munosabatini o'zgartirish [14, 21].

Miroblikka doir maqollar:

1. Hosilning onasi yer bo'lsa, otasi suvdur.
2. Suv ilmini bilgan yer ilmini biladi.
3. Otang mirob bo'lguncha, o'zing suvboshi bo'l.

Yuqoridagi ma'lumotlardan shunday xulosaga kelish mumkinki, barcha unsurlar singari suv ham doimo muqaddas bo'lib kelgan. Suv nafaqat chanqoqni qondiruvchi vosita, balki o'z navbatida davolovchi vosita sifatida ham qadrlanib kelingan. Suvning poklik ramzi bo'lgani uchun insoniyat qadimdan tozalikka katta e'tibor berib keladi. Suvning poklik va tiriklik ramzi ekanligi unga bo'lgan munosabatning yanada ijobiy tomonga o'zgarishiga, yoshlar ongida ekologik madaniyatning shakllanishiga xizmat qiladi. Shuni ta'kidlash o'rinliki, qachonki biz suvga, o'zligimizni namoyon etuvchi ko'zgu sifatida qarasak, unda ma'lumot bir zumda zohir bo'ladi va bizga ko'p narsalar borasida o'ylab ko'rishimiz, uning qadriga yetishimiz kerakligini uqtiradi. Ajdodlarimizning "suvga tupurma", "suvni bulg'ama", "suvni isrof qilma" kabi purma'no o'gitlarini hech qachon esdan chiqarmaslik kerak. Ana shundagina hozirgi kunning dolzarb muammolaridan biri bo'lgan ekologik fojealarni oldini olishga o'z hissasimizni qo'shgan bo'lar edik.

Xulosa qilib shuni qayd etish mumkinki, o'lkamizda sug'orma dehqonchilikni tashkil etishda va uni rivojlantirishda, yer va suv munosabatlari, ulardan oqilona foydalanish sohasida muayyan huquqlar tizimi ancha ilgaridanoq tashkil topgan. Ushbu shariat va odat ko'rsatmalari qonun-qoidalari ko'rinishida yozma va og'zaki holda xalq orasida ma'lum bo'lgan va amalda qo'llanib kelingan. Mana shu jarayonda miroblarning o'zni beqiyos bo'lganligi tarixiy manbalarda o'z ifodasini topganligi ayni haqiqat.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Бичурин Н. Я. Собрания сведения, о народах обитавших в Средней Азии в древний времена. Т. I–II. – М–Л., 1950 // Труды САГУ. – Вып VI. Археология Средней Азии. Т. IV. 1957. – С. 26.; Заднепровский Ю. Древнеземледельческая культура Ферганы. – М–Л., 1962.
2. Қодиров А. Ўзбекистон ирригацияси тарихидан лавҳалар. – Тошкент, 1998.
3. Юқоридаги асар...
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Иккинчи жилд (Е–М). – Тошкент: ЎзМЭ, 2006.
5. Саидов А. Жаҳонда сув етишмовчилиги билан боғлиқ инқирозлар // Ижтимоий фикр. Инсон ҳуқуқлари. – 2010. – №2.
6. Дала ёзувлари. Наманган вилояти Тўрақўрғон тумани Куймозор қишлоғи. 2021 йил.
7. Миддендорф А. Ф. Очерки Ферганской долины. – СПб., 1882; Кушелевский В. Материалы для медицинской географии и санитарного описания Ферганской области. – Новый Маргелан, 1890.
8. Дала ёзувлари. Фарғона вилояти Данғара тумани Тумор қишлоғи. 2022 йил.
9. Дала ёзувлари. Наманган вилояти Тўрақўрғон тумани Туркистон МФЙ. 2021 йил.
10. Дала ёзувлари. Фарғона вилояти Данғара тумани Тумор қишлоғи. 2022 йил.
11. Дала ёзувлари. Наманган вилояти Тўрақўрғон тумани Исвахон МФЙ. 2021 йил.
12. Дала ёзувлари. Фарғона вилояти Данғара тумани Бойбучча қишлоғи. 2022 йил.
13. Дала ёзувлари. Фарғона вилояти Данғара тумани Урганжи қишлоғи. 2022 йил.
14. Дала ёзувлари. Наманган вилояти Тўрақўрғон тумани Туркистон МФЙ. 2021 йил.